

دانشگاه پیام نور

حقوق و مسئولیت روزنامه‌نگاری

دکتر افشین جعفری نجیم نجیمی

امروز کتابخوانی و علم‌آموزی نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.^۱

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتابخوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پر بار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه مطالعه هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان، تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین سوره‌ای که بر آن فرستاده عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد

1. <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=2696>

شده است: «إِقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده اند.

دانشگاه پیام نور با گستره جغرافیایی ایران شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه جا و همه وقت، به عنوان دانشگاهی کتاب محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره گیری از تجربه های گرانقدر استادان و صاحب نظران برجسته کشورمان، کتاب ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه مهم و خطیر یاری رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه خطیر یاری می رسانند، سپاسگزاری می نمایم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام نور را منزلگاه اندیشه سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام نور

فهرست مطالب

یازده

پیشگفتار

۱	فصل اول: ویژگی‌های اجتماعی روزنامه‌نگار
۱	مقدمه
۲	۱. تعریف و تاریخچه روزنامه‌نگاری
۴	۲. تخصص روزنامه‌نگاری و روزنامه‌نگاری تخصصی
۵	۳. راه رسیدن از تخصص روزنامه‌نگاری به روزنامه‌نگاری تخصصی
۷	۴. روزنامه‌نگاری؛ شغل یا حرفه
۹	۵. آموزش نیروی انسانی متخصص در مطبوعات
۱۰	۶. شرایط حرفه‌ای شدن روزنامه‌نگار
۱۲	۷. اصول اخلاق حرفه‌ای روزنامه‌نگاری
۲۰	۸. صفات خبرنگار و شرایط خبرنگاری
۲۷	۹. نقش و وظایف اجتماعی روزنامه‌نگاران
۳۰	خلاصه فصل اول
۳۲	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول
۳۳	منابع
۳۵	فصل دوم: منابع حقوقی و حق بر آزادی رسانه‌ها
۳۵	مقدمه
۳۷	۱. منابع حقوقی رسانه‌ها
۳۷	۱-۱ منابع حقوقی مطبوعات سنتی
۳۷	۱-۱-۱ منابع داخلی
۳۹	۱-۱-۲ منابع بین‌المللی
۳۹	۲-۱ منابع حقوق مطبوعات و رسانه‌های الکترونیکی

۳۹	۱-۲-۱ تعریف نشریه الکترونیکی
۴۱	۲-۲-۱ منابع حقوقی نشریات الکترونیکی
۴۲	۳-۲-۱ حقوق رسانه در قواعد و مقررات حقوق بین‌الملل
۴۵	۲. نظام‌های حقوقی بین‌المللی حاکم بر آزادی رسانه‌ها
۴۵	۱-۲ آزادی اندیشه
۴۶	۲-۲ اصول بنیادین حقوق بشر
۴۶	۳-۲ تعریف حقوق بشر
۴۹	۴-۲ ویژگی‌های حقوق بشر
۴۹	۵-۲ نظام بین‌المللی حقوق بشر
۵۰	۶-۲ کنوانسیون‌های مربوط به حقوق بشر؛ از تهیه پیش‌نویس تا اجرا
۵۱	۱-۶-۲ مهم‌ترین کنوانسیون‌های بین‌المللی در مورد حقوق بشر
۵۲	۷-۲ تأیید و پذیرش جهانی جهان‌شمولی حقوق بشر
۵۵	۸-۲ وسایل ارتباط جمعی
۵۶	۹-۲ اصل آزادی مطبوعات
۵۸	۱۰-۲ اینترنت به عنوان یک وسیله ارتباط جمعی آزاد
۶۱	۱۱-۲ حق و اصل آزادی بیان و اطلاعات
۶۳	۱۲-۲ محدودیت‌های حق آزادی بیان و اطلاعات
۶۶	۱۳-۲ اسناد مربوط به حق آزادی بیان و اطلاعات؛ اسناد بین‌المللی مصوب سازمان ملل متحد
۶۷	۱۴-۲ اسناد منطقه‌ای
۶۸	۱۵-۲ رعایت حقوق مالکیت فکری (کپی‌رایت)
۶۹	۱۶-۲ حق حریم خصوصی و منع تبعیض
۶۹	۱۷-۲ اسناد مربوط به حق حریم خصوصی
۷۱	۱۸-۲ دولت‌ها و آموزش حقوق روزنامه‌نگاری
۷۳	خلاصه فصل دوم
۷۴	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۷۴	منابع
۷۷	فصل سوم: حقوق و امتیازهای روزنامه‌نگار
۷۷	مقدمه
۷۸	۱. شرایط معنوی اشتغال به حرفه روزنامه‌نگاری
۸۲	۲. حقوق اولیه روزنامه‌نگاران در داشتن امنیت شغلی
۸۳	۱-۲ شرایط مؤثر بر امنیت شغلی روزنامه‌نگاران
۸۵	۳. پایبندی حکومت اسلامی به معاهدات بین‌المللی
۸۸	۴. تحقق پیمان استیمان در مورد خبرنگاران و روزنامه‌نگاران
۸۸	۵. ارتقای حقوق رفاهی و معیشتی روزنامه‌نگاران
۹۰	۶. دستمزد روزنامه‌نگاران در ایران
۹۱	۷. انواع وضعیت شغلی روزنامه‌نگاران در قوانین ایران

۹۳	۸. مقررات حقوقی اشتغال به حرفه روزنامه‌نگاری
۹۴	۹. مقایسه حقوق روزنامه‌نگاران با سایر اشخاص
۹۶	۱۰. راهکارهای لازم برای کاهش خطرات حرفه روزنامه‌نگاری
۹۹	۱۱. کارت هویت حرفه‌ای روزنامه‌نگار
۱۰۲	خلاصه فصل سوم
۱۰۵	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۱۰۵	منابع

فصل چهارم: اصول شرافت حرفه روزنامه‌نگاری

۱۰۷	مقدمه
۱۰۷	۱. تعریف واژه اخلاق
۱۰۸	۲. مفهوم شرافت روزنامه‌نگار
۱۱۰	۳. منافع عمومی
۱۱۱	۴. ضرورت رعایت اخلاق در روزنامه‌نگاری
۱۱۳	۵. وظایف اخلاقی و عفت روزنامه‌نگاری
۱۲۴	۶. نقایص حرفه روزنامه‌نگاری
۱۳۳	خلاصه فصل چهارم
۱۳۵	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۱۳۶	منابع

فصل پنجم: محدودیت‌های حقوقی روزنامه‌نگاری

۱۳۷	مقدمه
۱۳۷	۱. حفظ منافع قانونی و ملی کشور
۱۳۸	۲. رعایت منافع و مصالح عمومی جامعه
۱۴۰	۳. رعایت مسائل مربوط به آزادی بیان
۱۴۱	۴. عدم مغایرت اصول حقوق روزنامه‌نگاری با شریعت
۱۴۳	۵. مسئولیت اجتماعی و آزادی بیان
۱۴۳	۶. روزنامه‌نگاری؛ خدمتی اجتماعی
۱۴۹	۷. صحت و دقت در انتشار خبر
۱۵۰	۸. توجه خبرنگار به اعتبار منبع
۱۵۲	۹. امانت‌داری
۱۵۴	۱۰. عدم تحریف و دستکاری اخبار
۱۵۷	۱۱. توجه به حریم خصوصی مردم
۱۵۷	۱۲. انتقاد سالم و سازنده
۱۶۱	۱۳. استقلال حرفه‌ای روزنامه‌نگاران
۱۶۳	۱۴. رعایت استانداردها
۱۶۳	۱۵. مسئولیت حقوقی روزنامه‌نگار و سازمان مربوطه
۱۶۴	

۱۷۵	خلاصه فصل پنجم
۱۷۶	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۱۷۷	منابع

۱۷۹	فصل ششم: بازنگری شیوه‌های روزنامه‌نگاری
۱۷۹	مقدمه
۱۸۰	۱. شیوه‌های روزنامه‌نگاری
۱۸۳	۲. نظریه‌های مطبوعات
۱۹۳	۳. ضرورت بازنگری در شیوه‌های روزنامه‌نگاری
۱۹۵	۴. تحولات روزنامه‌نگاری در جهان معاصر
۱۹۶	۵. روزنامه‌نگاری صلح
۲۰۲	۶. رسانه‌ها و صلح
۲۰۴	۷. الگوی روزنامه‌نگاری مطلوب
۲۰۵	خلاصه فصل ششم
۲۰۸	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم
۲۰۹	منابع

۲۱۱	فصل هفتم: هویت فرهنگی و امپریالیسم خبری
۲۱۱	مقدمه
۲۱۲	۱. امپریالیسم خبری
۲۱۴	۲. جهانی‌شدن
۲۱۸	۳. جهانی‌سازی
۲۲۳	۴. جهانی‌شدن و هویت فرهنگی
۲۲۶	۵. امپریالیسم خبری
۲۲۸	۶. امپریالیسم فرهنگی
۲۳۱	۷. امپریالیسم رسانه‌ای
۲۳۳	۸. جهانی‌شدن و امپریالیسم فرهنگی و رسانه‌ای
۲۳۶	۹. تقویت فرهنگ‌های بومی و محلی
۲۳۸	۱۰. تأثیر سواد رسانه‌ای و سواد رایانه‌ای بر هویت فرهنگی
۲۴۵	خلاصه فصل هفتم
۲۴۸	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هفتم
۲۴۹	منابع

۲۵۳	فصل هشتم: ارزیابی روزنامه‌نگاری کنونی ایران
۲۵۳	مقدمه
۲۵۴	۱. مروری بر تاریخ روزنامه‌نگاری در ایران
۲۶۰	۲. ارزیابی روزنامه‌نگاری در ایران

۲۷۳	۳. روزنامه‌نگاری نوین ایرانی
۲۷۳	۴. روزنامه‌نگاری سایر
۲۷۴	۵. مقایسه روزنامه‌نگاری سایر و سستی
۲۸۱	۶. سند توسعه حقوق و مسئولیت‌های مطبوعات در ایران
۲۹۱	خلاصه فصل هشتم
۲۹۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هشتم
۲۹۴	منابع
۲۹۵	سخن آخر
۲۹۹	واژه‌نامه فارسی به انگلیسی حقوق مطبوعات
۳۰۳	پاسخنامه

پیشگفتار

مطبوعات به عنوان یکی از ارکان و عوامل مهم و اساسی در رشد و توسعه یک جامعه محسوب می‌شود. پویایی و به‌روزر بودن رکن چهارم دموکراسی، در گروی حضور فعال مطبوعات در عرصه‌های گوناگون سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است. از یک‌سو، اشاعه، توسعه و تقویت فرهنگ ملی-دینی در گرو کارآمدی رسانه‌های جمعی، به‌ویژه رسانه‌های مکتوب است و نیز تضعیف فرهنگ و یا خودباوری فرهنگی و اشاعه عناصر فرهنگ بیگانه در گرو ناکارآمدی همین رسانه‌هاست. از سوی دیگر، نشاط، پویایی و کارآمدی مطبوعات نیز در گروی وجود گزارشگران، نویسندگان، روزنامه‌نگاران فعال، شاداب، حرفه‌ای، علاقه‌مند، دلسوز و پایبند به اصول حرفه‌ای روزنامه‌نگاری است. از این‌رو برای بهبود کیفیت روزنامه‌نگاری و حرفه مطبوعاتی باید حقوق و مزایای ویژه و شایسته‌ای برای خبرنگاران و روزنامه‌نگاران در قوانین یک کشور در نظر گرفت تا شاهد نقش‌آفرینی صحیح و ارزنده آنان باشیم. تدوین قوانین حمایتی با رویکرد رعایت حقوق انسانی مردم و خبرنگاران به‌منظور بهینه‌سازی نقش روزنامه‌نگاران در جامعه از الزامات هر حکومت و دولت است. به این معنا که قانونگذاران باید ضمن توجه به منافع ملی، منافع عمومی جامعه، و حفظ امنیت و آسایش مردمان یک کشور، برای روزنامه‌نگاران نیز رفاه و امکاناتی را فراهم آورند تا در چارچوب قانون و مسئولیت اجتماعی، بتوانند حقایق را به سمع و نظر افکار عمومی برسانند و در این حیطه آسیبی به منافع ملی کشور نیز وارد نشود. این کتاب با هدف آشنایی خوانندگان به حقوق و مسئولیت‌هایی که برعهده روزنامه‌نگاران است، علاوه بر بیان محدودیت‌های آزادی در مطبوعات، به زمینه‌هایی که به رفاه و امنیت

حرفه روزنامه‌نگاری نیز می‌انجامد، می‌پردازند و همچنین درباره قوانین روزنامه‌نگاری در جهان و ایران مطالبی را عنوان می‌کند. لذا خوانندگان در فصل اول با ویژگی‌های اجتماعی روزنامه‌نگاری، اصول بین‌المللی، میثاق حرفه‌ای و نقش و وظایف روزنامه‌نگاران آشنا می‌شوند. در فصل دوم نظام‌های حاکم بر بحث آزادی رسانه‌ها، مبانی کنوانسیون‌های بین‌المللی و حقوق بشر در زمینه حرفه روزنامه‌نگاری تشریح می‌شود. در فصل سوم حقوق و امتیازهایی که روزنامه‌نگاران باید دربرداشته باشند اعم از امنیت شغلی، امنیت جانی، بیمه و از کارافتادگی و وضعیت مالی و رفاهی روزنامه‌نگاران در ایران شرح داده می‌شود. فصل چهارم به اصول شرافت و اخلاقیات حرفه‌ای روزنامه‌نگاری و بایدها و نبایدهای آن می‌پردازد. فصل پنجم محدودیت‌های حقوقی روزنامه‌نگاری که در قانون تشریح شده است و روزنامه‌نگار را ملزم به تبعیت از آن می‌کند، را شرح می‌دهد. در فصل ششم درباره شیوه‌های سنتی و جدید روزنامه‌نگاری و بازنگری‌هایی که در قانون مطبوعات صورت گرفته، بحث‌هایی مطرح می‌شود. فصل هفتم به امپریالیسم فرهنگی و هویت و مباحث جهانی‌شدن و نقش آن در روزنامه‌نگاری می‌پردازد و فصل هشتم نیز وضعیت روزنامه‌نگاری کنونی و تغییر شیوه‌های روزنامه‌نگاری عینی به روزنامه‌نگاری نوین و سایبر را تشریح می‌کند. امید است که پس از مطالعه این کتاب ابعاد و زوایای مختلف حقوقی و اخلاق حرفه‌ای روزنامه‌نگاری و شناخت قوانین بین‌المللی این شغل خطیر برای علاقمندان مشخص شود.

فصل اول

ویژگی‌های اجتماعی روزنامه‌نگار

مقدمه

هنگامی که در سال ۱۴۵۰ میلادی، یوهان گوتنبرگ^۱ در کارگاه کوچکی در شهر ماینز آلمان موفق شد نخستین صفحه کاغذ را با استفاده از حروف متحرک فلزی چاپ کند، نمی‌توانست تصور کند که این اختراع چه انقلابی در دنیا به پا خواهد کرد. نیاز جامعه اروپا در اواسط سده پانزدهم میلادی به تکثیر سریع و ارزان چنین بود که تا سال ۱۵۰۰ میلادی، بیش از پانزده میلیون نسخه از ۳۵۰۰۰ عنوان کتاب به زیر چاپ رفت (بدیعی، ۱۳۸۳: ۲).

با گسترش صنعت چاپ و پیدایی روزنامه‌ها در کشورها، نظارت و کنترل بر مطبوعات نیز گسترش یافت. تاریخ مطبوعات اکثر کشورها تاریخ مبارزه روزنامه‌نگاران با محدودیت‌ها و نظارت‌هایی است که دولت‌ها بر مطبوعات روا داشته‌اند. این پرسش که آیا اصولاً دولت‌ها چنین حقی دارند، بارها از سوی اندیشمندان در طول تاریخ ابراز گردیده است. بررسی مبانی نظری در این خصوص نشان می‌دهد که نظارت و کنترل، به‌طور کلی به شیوه‌های گوناگون بر مطبوعات اعمال می‌شود.

روزنامه‌نگاری در شرایطی می‌تواند فعالیت مطلوب حرفه‌ای داشته باشد که شرایط و فضای مناسب سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی برای آن فراهم باشد تا با استفاده از تکنیک‌ها و اصول روزنامه‌نگاری و آگاهی از معیارها و اصول اخلاقی بتواند وظایف و مسئولیت اجتماعی خویش را در برابر جامعه ایفا کند.

1. Jojann Gutenberg.

در این فصل با تعریف و تاریخچه روزنامه‌نگاری در ایران و جهان، روزنامه‌نگار به‌عنوان یک حرفه، آموزش روزنامه‌نگاری، تفاوت بین روزنامه‌نگاری تخصصی و تخصص روزنامه‌نگاری، ویژگی‌های روزنامه‌نگاری به‌عنوان یک حرفه، صفات خبرنگار و شرایط خبرنگاری، میثاق اخلاق حرفه‌ای روزنامه‌نگاران، نقش اجتماعی روزنامه‌نگاران و وظایف و سایل ارتباط جمعی در جهان آشنا می‌شوید و پس از مطالعه این فصل می‌توان به سؤالات زیر پاسخ داد:

۱. روزنامه‌نگاری را تعریف کنید و مختصری درباره تاریخچه این رشته شرح دهید.
۲. تفاوت بین روزنامه‌نگاری تخصصی و تخصص روزنامه‌نگاری را شرح دهید.
۳. ویژگی‌های روزنامه‌نگاری را به‌عنوان یک حرفه بیان کنید.
۴. مراحل آموزش روزنامه‌نگاری را تشریح کنید.
۵. آموزش نیروی روزنامه‌نگار متخصص در نقاط مختلف جهان به چه صورت است.
۶. شرایط حرفه‌ای شدن روزنامه‌نگاری شرح دهید.
۷. اصول بین‌المللی حرفه روزنامه‌نگاری را شرح دهید.
۸. اصول میثاق اخلاق حرفه‌ای روزنامه‌نگاران کدام است.
۹. نقش اجتماعی روزنامه‌نگاران در این حرفه چیست.
۱۰. وظایف و سایل ارتباط جمعی را در جهان امروز با توجه به جوامع مختلف به چه صورت است.

۱. تعریف و تاریخچه روزنامه‌نگاری

جایگاه، رسالت و مسئولیت اجتماعی رسانه‌های ارتباط جمعی در جوامع مختلف، با ساختارهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی متفاوت به‌گونه‌ای مختلف تبیین شده است. وظیفه‌ای که برای رسانه‌ها، چه از نظر مخاطبان، چه از دیدگاه دولت‌ها و چه از نظر روزنامه‌نگاران، تصور می‌شود، حاوی مشابهت‌ها و تفاوت‌هاست. اکنون این پرسش مطرح است که وظیفه رسانه‌ها به‌طور کلی و مطبوعات به‌طور خاص چه باید باشد؟ چه شیوه یا شیوه‌های روزنامه‌نگاری می‌تواند رسالت و مسئولیت اجتماعی روزنامه‌نگاران را به‌نحو مطلوب به انجام رساند؟ به عبارت دیگر، روزنامه‌نگاری مطلوب باید حاوی چه معیارها و چه ویژگی‌هایی باشد؟ روزنامه‌نگاری، حرفه‌ای است که می‌کوشد نگرش‌ها، باورها،

فعالیت‌ها و روابط اجتماعی میان افراد (اعم از افراد عادی و دولتمردان) را در یک بستر سیاسی- اجتماعی- فرهنگی به تصویر کشد؛ حرفه‌ای که سهل و درعین‌حال ممتنع است (بدیعی، ۱۳۸۳: ۳). روزنامه‌نگاری، سامانه انتقال‌دهنده نوعی کالای منحصربه‌فرد یک فرهنگ است. این کالا، عبارت از ارائه اطلاعات و اخبار مستقل، قابل‌اعتماد، دقیق و جامعی است که شهروندان آزادبودن آن را خواستارند (کوواج و روزنستیل^۱، ۱۳۸۵: ۱۱). مورخان مطبوعات معتقدند، به دشواری می‌توان برای موضوع تاریخ مطبوعات مرزی پیدا کرد؛ زیرا مطبوعات، مانند سایر رشته‌های تاریخ عمومی، همچون تاریخ ادبیات، امور اقتصادی یا تاریخ جنبش‌های اجتماعی، بدون رجوع دائم به تحول عمومی جوامع، درک نمی‌شود. به‌هرحال، مورخان، نیاکان روزنامه‌ها را از سرایندگان اشعار یونان تا ترانه‌سرایان قرون‌وسطی و شاعران و موسیقی‌دانان آفریقایی می‌دانند؛ که حتی در جوامعی که چاپ را نمی‌شناختند، به نوعی کنجکاوی عمومی را برانگیخته‌اند. در این میان، وظیفه برقراری ارتباط و اغلب رسانیدن اخبار را در قالب‌های موردنظر برعهده داشته‌اند. البته تاریخ پیدایش روزنامه‌نگاری را باید در دل پیدایش نشریات جستجو کرد. از قرن ۱۵ میلادی، در نتیجه یک سری عوامل سیاسی، اقتصادی و فکری، عطش کسب اخبار در غرب به نحو بارزی افزایش یافت. رنسانس و رفرم (اصلاح) اجتماعی، توسعه مبادلات تجاری و بانکی، ایجاد مرکز پستی جدید و...، همگی در زمینه‌سازی اطلاع‌رسانی مؤثر بودند (قندی، ۱۳۸۴: ۱۵-۱۳). پیدایش روزنامه در ایران را نیز از زمان‌های بسیار دور، مقارن با سنگ‌نوشته‌ها، جارچیان و قاصدان تیزپا، ابلاغ‌ها، اعلامیه‌ها، فتح‌ها و... که برای اطلاع عموم در مساجد و اماکن عمومی نصب می‌شدند، نسبت داده‌اند. اولین روزنامه ایرانی که به زبان فارسی منتشر شد، روزنامه‌ای بود که طلعه آن در حدود سال ۱۲۵۳ قمری (۱۲۱۵ شمسی) به مدیریت میرزا صالح شیرازی، انتشار یافت. فاصله انتشار نشریات ادواری و یومیه با نشریات تخصصی چندان زیاد نیست. چنان‌که در ۱۷ ذیحجه ۱۲۸۷ ه.ق. اولین شماره از نشریه حقوقی، قضایی و خبری، با عنوان روزنامه وقایع عدلیه، به همت میرزا حسین‌خان مشیرالدوله قزوینی سپهسالار منتشر شد (همان: ۲۴ و ۲۳). یکی از متونی که به‌درستی به موضوع پیدایش روزنامه و روزنامه‌نگاری پرداخته است، کتاب «از صبا تا نیما» می‌باشد که در این کتاب به شیوه بی‌طرفانه تاریخچه پیدایش این تکنولوژی و البته معایب و محاسن

آن را به‌درستی تبیین‌نموده و به عقیده نگارنده این کتاب، اولین چاپخانه در ایران در سال ۱۳۳۲ ه.ق در تبریز شروع به‌کار کرده، هرچند که چاپخانه تهران هم در همان سال‌ها و بعد از آن اصفهان و شیراز نیز فعالیت را شروع کرده بودند. نخستین روزنامه‌ای که در ایران چاپ‌شده به عقیده نگارنده کتاب «از صبا تا نیما»، «علامه‌نامه» نام داشته که توسط دولت چاپ می‌شده است (آرین‌پور، ۱۳۵۰: ۲۹۰-۲۰۰).

در کنار این پیشینه درازمدت که از مطبوعات و به‌تبع آن روزنامه‌نگاری به جای مانده، فکر آموزش و تربیت اشخاص برای حرفه روزنامه‌نگاری، در یک دوره اختصاصی، قدمت زیادی ندارد. اندیشه تأسیس مدرسه مخصوص روزنامه‌نگاری، تا قبل از سال‌های دهه شصت میلادی به مرحله عمل در نیامد. وقتی در سال ۱۹۲۴ «بول ورشاو» به‌عنوان ضمیمه‌ای بر دانشکده حقوق کاتولیک شهر «لیل» فرانسه، یک مدرسه روزنامه‌نگاری تأسیس کرد، فقط معدودی تلاش او را جدی گرفتند و تنها در دوران بعد از آزادی فرانسه از تسلط نازی‌ها بود که «مرکز تربیت روزنامه‌نگار» پاریس توسط «ژاک ریشه» و «ریمون مانوی» افتتاح شد. سرانجام در سال ۱۹۶۲ با تلاش‌های پرفسور «ژاک لئوته»، دانشگاه به رشته روزنامه‌نگاری توجه و علاقه نشان داد و پس از مدتی در دانشگاه ادبیات استراسبورگ رشته تکنولوژی اخبار و اطلاعات تأسیس شد (گایار^۱، ۱۳۷۴: ۴۰۳). در ایران نیز نخستین تجربه آموزشی ارتباطات مربوط به سال ۱۳۱۹ است؛ که در آن با همکاری سازمان پرورش افکار و دانشگاه تهران، یک دوره شرح و توضیح روزنامه‌نگاری در دانشکده حقوق این دانشگاه برگزار شد (قندی، ۱۳۸۴: ۴۱).

۲. تخصص روزنامه‌نگاری و روزنامه‌نگاری تخصصی

روزنامه‌نگاری از طرفی، حرفه‌ای است که باید آموخته شود و نیازمند آموزش و تخصص‌هایی است و از طرفی دیگر نیازمند تخصصی شدن است. به این معنا که در کنار تخصص علمی روزنامه‌نگاری و آگاهی روزنامه‌نگاران از مسائلی همچون خبرنگاری، گزارش‌نویسی، مصاحبه، مقاله‌نویسی و فروعات این‌ها، لازم است روزنامه‌نگارانی به اخذ تخصص در یکی از رشته‌های موردعلاقه خود مثل اقتصاد، سیاست، هنر و... نائل آیند؛ تا بتوانند در نشریات تخصصی که براساس نیاز طبقه‌ای خاص به‌وجود آمده‌اند، به حرفه

1. Gaillard, philippe.

روزنامه‌نگاری پیردازند و روزنامه‌نگاری تخصصی را که عالی‌ترین مرحله زندگی حرفه‌ای یک روزنامه‌نگار پس از طی مراحل ابتدایی کار حرفه‌ای است، تجربه کنند.

۳. راه رسیدن از تخصص روزنامه‌نگاری به روزنامه‌نگاری تخصصی

یک خبرنگار باید بداند وقتی دوره تخصصی روزنامه‌نگاری را گذراند، چگونه به سوی روزنامه‌نگاری تخصصی گام بردارد. مدارس و دانشگاه‌های روزنامه‌نگاری در کشورهایی که تجربه طولانی در زمینه وسایل ارتباط جمعی دارند، راه این مرحله را به دانشجویان می‌آموزند. زیرا روزنامه‌نگاری تخصصی بدون خبرنگاران و روزنامه‌نگاران متخصص شکل نگرفته است. دانشجویان رشته روزنامه‌نگاری در مرحله پس از آموزش تخصصی، یادگیری روش‌های خبرنگاری، گزارش‌نویسی، مصاحبه، مقاله‌نویسی و هنگام کار در نشریه دانشگاه استعداد خود را در زمینه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، پزشکی و... محک می‌زنند و در این میان مدرسان و استادان نیز با تشخیص ذوق و استعداد آن‌ها در هریک از موضوع‌های یادشده، ورود آنان را به زمینه تخصصی آماده می‌سازند. در این مرحله است که با استفاده از مدرسان متخصص، کلاس‌ها و دوره‌هایی را در حین آموزش و کسب تجربه در نشریات، فراهم می‌آورند. بدین ترتیب همه دانشجویان مجبور نیستند در کلاس‌های آموزشی مختلف شرکت کنند و فقط در دوره‌هایی شرکت می‌کنند که به آن علاقه دارند و استعداد خود را برای فراگیری محک زده‌اند. آموزش دوره‌های خاص حین آموزش روزنامه‌نگاری، خبرنگاران و روزنامه‌نگاران متخصص پرورش می‌دهد و این گام نخست برای شکل‌گیری روزنامه‌نگاری تخصصی است (همان: ۴۷ و ۴۸).

در تخصص مطبوعاتی، یک روزنامه‌نگار به دلیل آنکه در روزنامه عمومی کار می‌کند، حدود و دامنه پیامش را منطبق بر حدود و پیامی قرار می‌دهد که مخاطبان گسترده آن نشریه را جذب کند. اما از لحظه‌ای که روزنامه‌نگار قدم به دنیای مطبوعات تخصصی می‌گذارد این ضابطه‌ها دگرگون می‌شود، زیرا اصل و بنیان مطبوعات تخصصی (روزنامه، مجله، گاهنامه) بر پیام و ارزش آن استوار است. مطبوعات تخصصی براساس نیاز طبقه‌ای خاص به دانستن و داشتن آگاهی‌های بیشتر در زمینه علوم مورد علاقه آن طبقه به وجود می‌آید. مطبوعات تخصصی نیاز افراد خاصی را به دانستن پیرامون موضوعی خاص برآورده می‌کند، در نتیجه قبل از انتشار نشریه باید مخاطب آن را شناخت.

در مرحله اول می‌توان مخاطب را از چهار جنبه مورد ارزیابی قرار داد:

۱. سن مخاطب: وقتی اقدام به برنامه‌ریزی برای انتشار یک نشریه تخصصی می‌شود، باید دانست چه افرادی و در چه سنی مخاطب نشریه خواهند شد. برخی از نشریات تخصصی مانند نشریات کودکان یا نوجوانان، نشریات ورزشی، نشریات حوادث و... براساس سن مخاطب طرح‌ریزی می‌شوند. می‌توان سنین را بر این اساس تقسیم‌بندی کرد: سن ۲ تا ۶ سال. ۷ تا ۱۳ سال. ۱۴ تا ۱۸ سال و همینطور با ضریبی که در نظر گرفته خواهد شد حتی برای میانسال ۴۰ تا ۵۰ سال و بالاتر در نظر گرفت.

۲. جنسیت مخاطب: در مورد جنسیت مخاطب نیز باید به این نکته توجه کرد که نشریه را برای کدام جنس (زن یا مرد) منتشر می‌کنیم. طبعاً نشریه زنان با توجه به جنسیت مخاطب آن منتشر می‌شود و نشریه‌ای مانند نشریه مصالح ساختمانی، بیشتر مردان را جذب خود می‌کند.

۳. سواد مخاطب: معمولاً گروه‌های اجتماعی را در هر کشوری با توجه به میزان سواد و فرهنگ نیز می‌توان تقسیم‌بندی کرد. کودکان قبل از سن رفتن به مدرسه را بی‌سواد، دوران دبستان را کم‌سواد، و از دوره راهنمایی به بالا را باسواد و بیشتر از آن پرسواد، در نظر می‌گیرند. گرچه میزان معلومات و سواد در برخی جوامع به مدارک تحصیلی وابسته نیست اما به‌طور کلاسیک می‌توان از این مدارج نیز بهره‌گیری کرد.

۴. طبقه اجتماعی مخاطب: سنجش مخاطب از جهت موقعیت یا طبقه اجتماعی به گردانندگان نشریه کمک می‌کند تا در جذب مخاطب تصمیم درستی بگیرند. طبقات اجتماعی را می‌توان از نظر شغل نیز در نظر گرفت. مانند طبقه کارگران، کارمندان، مهندسان، پزشکان، خانم‌های خانه‌دار، دانشجو و... (همان: ۴۸ و ۴۹).

با توجه به موارد چهارگانه تعیین مخاطب و زمینه تخصصی نشریه می‌توان برخی از آن‌ها را در کنار هم قرار داد. مانند نشریه کودکان (بی‌سواد، ۲ تا ۶ سال) یا کارگران (باسواد یا کم‌سواد، سن ۱۸ تا ۳۰ و ۳۰ تا ۵۰ و ۵۰ تا ۶۰) و همین‌طور بانوان خانه‌دار یا گروه‌های دیگر اجتماعی. نتیجه آنکه مؤسسان و گردانندگان نشریه تخصصی باید بدانند که اهمیت یک نشریه تخصصی از منظر حرفه روزنامه‌نگاری در آن است که:

۱. گردانندگان نشریه، طبقه‌ای که نشریه را برای آن طبقه منتشر می‌کنند از پیش شناخته باشند و بدانند که برای چه گروهی با چه سنی و چه سواد و جنسیتی نشر می‌دهند.

۲. پیامی را که برای آنان می‌فرستند با در نظر گرفتن نیازها و احتیاجات گروه مورد نظر باشد تا از نفوذ و تأثیر کافی برخوردار شود (همان: ۵۰).

۴. روزنامه‌نگاری؛ شغل یا حرفه

میان شغل و حرفه تفاوت وجود دارد. درباره شغل، هرکسی که به هرکاری مشغول باشد شاغل اطلاق می‌شود. به طور معمول، فعالیت‌های اقتصادی در بخش‌های رسمی اشتغال نامیده می‌شود. منظور از بخش رسمی؛ اقتصاد، صنعت، خدمات و آن بخش از کشاورزی است که دارای نیروی کارمزد بگیر باشد. پس، شاغل فرد مایل و قادر به کار است که با توجه به سطح دستمزد رایج در بازار کار می‌کند. بنابراین، کار و شغل در اینجا، به معنای شغل و حرفه‌ای است که دارای دستمزد است. به هر فعالیت بدنی یا فکری، که منجر به تولید کالا یا ایجاد خدمت می‌شود، اطلاق می‌شود (توسلی، ۱۳۷۵: ۱۱ و ۱۰). به تعبیر دیگر، حرفه یا کار و کسبی که شخص بدان اشتغال دارد، کار است (فرهنگ، ۱۳۷۱: ۲۴). بنابراین، شاغل کسی است که به کاری اشتغال دارد و برای او منشأ درآمدی است. اما حرفه از شغل متفاوت است. فرد صاحب حرفه، صاحب مهارت، تخصص و دانش است که بر آن حقوقی مترتب است. دارای هویت خاصی است و بر آن آثار و حقوقی مترتب می‌شود.

بنابراین می‌توان حرفه را دارای چنین شرایطی دانست:

۱. مبتنی بر دانش، مهارت و یا هر دو باشد.
 ۲. دارای هویت صنفی، گروهی، حقوقی و جمعی است.
 ۳. با هدف ارائه خدمتی برپا شده باشد.
 ۴. دارای مجموعه‌ای از قوانین حقوقی، قانونی و اخلاقی باشد.
- آیا روزنامه‌نگاری یک شغل است، حرفه است، صنعت است و یا تجارت؟ در پاسخ باید گفت:

روزنامه‌نگاری یک حرفه است، مثل کسانی که به گرایش‌های علمی همچون حقوق یا طب یا مهندسی اشتغال دارند. در عین حال، روزنامه‌نگاری همچون بسیاری از شغل‌ها، حرفه یا صنعتی است که باید آموخته شود. اولین هدف روزنامه‌نگار، ایجاد ارتباط است، نشریه و روزنامه‌ای که پس از چاپ فروش نرود، به اولین هدف خود دست نیافته است. روزنامه‌نگار حرفه‌ای و خوب، زمانی که مطلبی را به گونه‌ای حرفه‌ای نگاشته و به گونه‌ای

جذاب در روزنامه و نشریه‌ای چاپ نماید، این سرمایه مطلوب و ارزشمندی برای او محسوب می‌شود و البته، خوب هم به فروش می‌رسد. مسئول تنظیم اخباری که صفحات نشریه را خوب تنظیم می‌کند، تا روزنامه او به فروش برسد، کاملاً حرفه‌ای است. گفتن اینکه صفحه‌آرایی، یک حرفه است نه یک هنر، برداشت غلطی است. بی‌شک روزنامه‌نگاری یک حرفه است اما روزنامه‌نگاری که خودش را به حرفه‌اش محدود کند به احتمال زیاد خواهد فهمید که استعدادش چندان رشک‌برانگیز نیست، دانشی است بر مشتری. تاریخ روزنامه‌نگاری سرشار از سرگذشت مردانی است که غرورشان به آن‌ها اجازه نمی‌داد که خود را دلال و تجارت پیشه بدانند (قاسمی، ۱۳۷۸: ۱۶). توجه به نکته‌ای در این باب حائز اهمیت است و آن اینکه فرد شاغل در عرصه رسانه و ارتباطات؛ در سنت علوم کاربردی مشاغل؛ صرفاً نظاره‌گر فرهنگ جامعه نخواهد بود، بلکه انتقال‌دهنده فرهنگ، دلبسته و علاقه‌مند به علوم فرهنگ کاربردی آموزشی و پرورشی، علوم سیاسی، مددکاری اجتماعی و شاید هم مفهوم آیینی الهیات ساده و بی‌پیرایش خواهد بود. شیوه و عادات آموخته مشاغل ارتباطی، نه تنها جویای نوع فرهنگی است که ما خلق می‌کنیم، بلکه به دنبال نوع فرهنگی است که باید خلق کنیم (ادوارد^۱، ۱۳۸۵: ۱۴۶).

از سوی دیگر در این زمینه باید گفت: آیا روزنامه‌نگاری نیز همچون مشاغل پزشکی، پرستاری، مددکاری و دبیری است که در آن‌ها فرد شاغل موظف به ارائه خدمت یا مراقبت از افراد خاص و یا ارباب رجوع (بیمار یا دانش‌آموز) است؟ آیا حرفه روزنامه‌نگاری می‌تواند در این قالب شکل بگیرد و همچون حرفه‌ها و مشاغل مزبور تلقی شود؟ در پاسخ باید گفت: با توجه به شباهت‌هایی که حرفه روزنامه‌نگاری با حرفه‌های سستی دارد و به دودلیل این مسئله را به آسانی نمی‌توان پذیرفت: اول اینکه روزنامه‌نگاری حرفه‌ای قانونمند نیست و شاید درواقع اصلاً یک شغل و یا حرفه نباشد؛ هر شخص که بتواند شغل مناسبی در صنعت رسانه‌ای به دست آورد، یک روزنامه‌نگار است. دوم اینکه حتی اگر روزنامه‌نگاری یک حرفه باشد مطمئناً این حرفه، همچون سایر حرفه‌ها، کارش مواظبت و نگهداری از افراد خاص و مشخص نیست، اما کاری است که در چارچوب تجاری و نیز شرایطی بسیار رقابتی قرار می‌گیرد (همان: ۱۴).

1. Robert edward edmondson.

۵. آموزش نیروی انسانی متخصص در مطبوعات

پس از گذشت بیش از یک قرن از تأسیس نخستین دوره‌های آموزش روزنامه‌نگاری در جهان، دیگر تردیدی وجود ندارد که آموزش دانشگاهی روزنامه‌نگاری یک اصل برای توسعه و گسترش روزنامه‌نگاری در حیطه علوم ارتباطات اجتماعی است و روزنامه‌نگار متخصص در محیط آموزشی، با کیفیت بالاتر تربیت می‌شود. پیشینه آموزش علمی و عملی روزنامه‌نگاری در چارچوب دانشگاهی در قاره آمریکا به قبل از قرون بیست بازمی‌گردد، درحالی‌که این پدیده در اروپای بعد از جنگ جهانی اول شکل گرفته است، هرچند آموزش روزنامه‌نگاری را می‌توان در قرن هفدهم میلادی نیز در آلمان به صورت اولیه مشاهده کرد، اما در واقع رشد حرفه‌ای آموزش و پژوهش در علوم ارتباطات در سطح جهان را باید طی سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم به‌شمار آورد. همین پدیده و رشد آن در کشورهای درحال توسعه نیز به سال‌های ۱۹۵۰ میلادی بازمی‌گردد.

ضرورت آگاهی از کم‌وکیف علوم ارتباطات اجتماعی خود سبب رشد این علم، بالارفتن میل به تحقیقات درباره آن و در نتیجه کسب اطلاعات و داده‌های بسیاری شد که در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی مورد بهره‌برداری قرار گرفت. سال‌های آغاز قرن بیستم، سال‌های توجه به پدیده علوم ارتباطات اجتماعی بود. در اروپا، آلمان نخستین کشوری بود که سیستم دانشگاهی برای آموزش مطبوعات به‌وجود آورد. اما تحصیل در دانشگاه‌ها منوط به کسب آموزش حرفه‌ای مطبوعات نبود و درس‌های ارائه‌شده بیشتر پیرامون تاریخ، سیاست، اقتصاد و حقوق دور می‌زد. شناخت روش‌های ژورنالیستی بعد از جنگ جهانی اول مورد توجه قرار گرفت و نخستین دانشگاهی که به این امر پرداخت، دانشگاه لایپزیگ (آلمان) به سال ۱۹۱۶ میلادی بود. در اتریش نیز روزنامه‌نگاری سیستماتیک از آلمان، رسوخ یافت و در سال ۱۹۳۸ میلادی انستیتو علوم روزنامه‌نگاری در دانشگاه وین آغاز به کار کرد و سپس در سال ۱۹۴۲ تا سال ۱۹۶۸ انستیتو علوم روزنامه‌نگاری به‌منظور فراگیری علوم ارتباطات در دانشگاه سالزبورگ تأسیس شد (قندی، ۱۳۸۷: ۳۶-۳۸).

بلژیک در سال ۱۹۴۵ آموزش حرفه روزنامه‌نگاری را در دانشگاه آزاد بروکسل تجربه کرد. آموزش و تحقیقات در زمینه وسایل ارتباط جمعی و علوم ارتباطات اجتماعی در دانشگاه‌های دانمارک با پیش‌زمینه‌ای که از سال ۱۹۶۰ وجود داشت، در سال ۱۹۷۰